

Ә.Ж. Әміров¹, Б.И. Досанов¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ҮРДІСТЕРДІҢ КЕЙБІР ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ КӨРІНІСІ

Аннотация: Қазақ тілінде қазіргі кездегі кірме терминдер үлесі 70-80 %-ды құрайтынын ескерсек, 60-жылдары да оның аз болмағанын шамалауға болады. Арнайы дәл есептеу жүргізілмесе де, 1959-1963 жылдары шығарылған орысша-қазақша екітілдік 12 терминологиялық сөздікте кездесетін жағат терминдер үлесі өзбек тіліндегі 18-19 пайыздан әлдеқайда көп екені анық. Сондай-ақ бізде 90-жылдары өріс алған ұлттық бағыттың Өзбекстанда 80-жылдардың ортасында-ақ басталғанына куә боламыз.

Тірек сөздер: термин, кірме терминдер, қазақ терминологиясы, ұлттық психология

А.Ж. Амиров¹, Б.И. Досанов¹

¹Казакский Национальный университет имени аль-Фараби

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В НЕКОТОРЫХ СТРАНАХ СНГ

Аннотация: Учитывая, что в казахском языке доля существующих в настоящее время заимствованных терминов составляет 70-80%, можно предположить, что в и 60-е годы она была немалой. Очевидно, что доля заимствованных терминов, содержащихся в русско – казахских двуязычных терминологических словарях, изданных в 1959-1963 годах, значительно превышает аналогичную долю - 18-19% в узбекском языке. Общеизвестно, что национальное движение, получившее развитие у нас в 90-х годах, началось в Узбекистане в середине 80-х годов. В статье рассматриваются некоторые аспекты терминологии исторически близких народов, повлиявшие на терминологические процессы в казахском языке.

Ключевые слова: термин, заимствованные термины, казахская терминология, национальная психология

A.Zh. Amirov, B.I. Dosanov

¹Kazakh National University named after al-Farabi

TERMINOLOGICAL PROCESSES IN SOME CIS COUNTRIES

Annotation. Taking into account the fact that the share of currently existing borrowed terms in the Kazakh language is 70-80%, it can be assumed that in the 60s it was also considerable. It is obvious that the share of borrowed terms contained in the Russian-Kazakh bilingual terminology dictionaries published in 1959-1963 significantly exceeds the analogous share - 18-19 percent in the Uzbek language. It is generally known that the national trend that developed in

our country in the 90s began in Uzbekistan in the mid-80s. The article deals with some aspects of the terminology of historically close peoples that influenced the terminological processes in the Kazakh language.

Keywords: terms, borrowed terms, Kazakh terminology, national psychology

1917 жылғы Қазан төңкерісі жалпы қоғамның дамуына да, оның ішінде терминология ілімінің де қарқын алуына әсер еткен сыртқы фактор болды. Десе де, ол Ресей империясын қоршаған ұлттық құрылымдардың барлығына бірдей ықпал еткен жоқ. Бұл осы елдердің сол кездегі тілдік даму деңгейіне байланысты болды. Ол туралы белгілі кеңестік әлеуметтік тілтанушы ғалым В.М. Алпатов: «Лишь немногие народы (украинцы, грузины, армяне и некоторые другие) имели сложившиеся литературные языки, которые позволяли немедленно перевести на родной язык деловую переписку или театральные представления. Большинство языков не имело сложившейся нормы, а очень многие – и письменности. ... Равноправие и свободное развитие языков и культур ни в коем случае не понималось как предоставление народам права жить так, как они жили до присоединения к России. Речь шла о скорейшем приведении их в то состояние, в котором жили к началу XX в. народы развитых, прежде всего европейских стран, пользовавшиеся своими языками в сфере общественной жизни и светской культуры» [1, 116-117].

Осы үзіндіден көрініп тұрғандай, жана қоғамдық қатынастардың орнауы бір саяси-құқықтық кеңістіктегі елдердің терминологиясына бірдей ықпал етті деуге болмайды, бұл әсер әрбір ұлт тілінің жеке мүмкіншіліктерімен байланыста жүзеге асты. Тіл мүмкіншіліктері деп сол тілдің жазба дәстүрін, осы тілде жарық көрген әртүрлі сөздіктерді, оқу, ақпарат құралдары мен оның зерттелу дәрежесін айтатын болсақ және бұл нәрселердің өз кезегінде ұлттың тарихы мен менталитетінен тыс тұра алмайтынын ескерсек, қазіргі тәуелсіз елдердегі тіл саясатының ерекшеліктерін ұғына түсеміз. Дербес ұлттық мемлекеттердің тіл саясатында, терминологиялық жүйесінде кездесетін ерекшеліктер олардың бәрі бастан өткерген кеңестік ортақ терминология қалыптастыру саясаты дәуірінде де жоғалып кеткен жоқ. Мұны Мәскеу қаласында 1986 ж. өткен терминологиялық жиын материалдары айқын дәлелдейді. Мәселен, осы материалдан 20-30-жылдары өзбек тілінде де ғылыми-техникалық терминдерді реттеу мен біріздендіру, сондай-ақ жүйелеу, тіпті өзбек тілінің орфографиясын үндестік заңына бағындыруға тырысу әрекеті қолға алынғанын көреміз [2, 7-28]. Мысалы: «В 1927 г. на конференции было принято решение о подчинении орфографии узбекского языка закону сингармонизма. Это относилось и к русско-интернациональным заимствованиям, вследствие чего написание многих русско-интернациональных слов (и в печати, и в словарях) стало трудночитаемым, например: рүгүлетәг, ‘пролетарий’, гівәлытсijә, ‘революция’, дьалеക്тыка, ‘диалектика’, iskәf, ‘шкаф’, апықльq, (daqьqьq) ‘точность’ и мн. др.

Несмотря на эти и другие недостатки, выпущенные в свет словари сыграли важную роль в упорядочении и унификации, а также систематизации научно-технических терминов узбекского языка. В них были собраны многие народные термины, сохранившиеся с древнейших времен. Именно в этих словарях был заложен фундамент современных научно-терминологических систем» [3, 10].

Әрине, мұндай процестердің сол дәуірде өз елімізде қазақ тіліне де қатысты жүргізілгенін білеміз. Тіпті одан кейінгі терминология дамуының кеңестік кезеңінде де ортақ термин қор қалыптастыру үрдісінің көрші өзбек тілінде де біздікіне ұқсас із қалдырғанын айтуға болады. Бұл жайлы зерттеуші Г.Р. Асатованың XX ғасырдағы Өзбекстанның тіл саясатына қатысты жазған еңбегінен көп мәлімет алуға болады

[37]. Алайда біздің бұл арада назар аударатын жайымыз – екі тіл арасында белгілі бір ұқсастықтар болғанымен, маңызды айырмашылықтардың да болуы. Айырмашылықтар терминология саласына да қатысты болды: кейінгі кеңестік дәуірде өзбек тіліне орыс тілінен енген интернационалдық терминдер саны жылдан-жылға өсіп отыр дегенмен, олардың үлесі өз тіліміздегі кірме терминдер үлесімен салыстырғанда әлдеқайда аз екенін көреміз. 20-жылдардан бастап 60-жылдарға дейінгі өзбек тіліндегі кірме терминдер үлесін көрсететін мына дерекке назар салайық: «Так, если в 1924 г. доля русско-интернациональных заимствований в лексическом фонде узбекского языка составляла всего 0,9 %, то в 1927 г. она достигла 1,6 %, в 1930 – 11,11 %, в 1934 г. – 12,7 %, в 1940 г. – 15,0 %, в 1949 г. – 18,0 %, в 1967 г. – 19 %» [3, 15].

Қазақ тілінде қазіргі кездегі кірме терминдер үлесі 70-80 %-ды құрайтынын ескерсек, 60-жылдары да оның аз болмағанын шамалауға болады. Арнайы дәл есеп-теу жүргізілмесе де, 1959 – 1963 жылдары шығарылған орысша-қазақша екітілдік 12 терминологиялық сөздікте кездесетін жағат терминдер үлесі өзбек тіліндегі 18-19 пайыздан әлдеқайда көп екені анық. Сондай-ақ бізде 90-жылдары өріс алған ұлттық бағыттың Өзбекстанда 80-жылдардың ортасында-ақ басталғанына куә бо-ламыз. Аталған дерек-көзіндегі мына ақпарат соның дәлелі: «В последние годы по инициативе отдельных ученых, работников издательств, составителей словарей и др. практиков наметилась тенденция деинтернационализации научно-технических терминов узбекского языка. Вместо уже укоренившихся терминов, например, ... студент, витамин, медицина... в республиканской печати, а также в другой печатной продукции стали часто употребляться отжившие свою жизнь термины ... талаба, дармондори, тиббиёт...» [3, 19].

Ал енді В.М. Алпатов айтып өткендей, грузин, армян тілдері көне жазу дәстүрі болуының арқасында ұлттық тілдік ерекшелігін сақтап қалу тұрғысынан көп зардап шеккен жоқ деуге болады. Мысалы, грузин тіліне қатысты мынадай деректі кездестіреміз: «Интернациональные слова (преимущественно греческого и латинского происхождения), заимствование которых имеет многовековую традицию и эквиваленты которых отсутствуют в грузинском языке, прочно вошедшие в словарный состав и других языков, употребляются без перевода, но с фонетической адаптацией, свойственной системе грузинского языка. При заимствовании принимаются во внимание определенные традиции и нормы их передачи» [4, 57]. Аудармасыз алынса да, терминдердің «грузин тілінің фонетикалық ерекшелігіне сай қалыптастырылуы» біздің 30-жылдары айырылып қалып, бүгінгі күнге дейін іске асыра алмай отырған ережеміз екені белгілі.

Армян тілініңде грузин тілі тәрізді кірме тілдік элементтерді өз тілінің заңдылықтарына толық бағындыратынын көреміз: «При прямых заимствованиях современный восточно-армянский литературный язык подчиняет иноязычные наименования и термины своим фонетико-орфоэпическим, грамматическим, семантическим, а на письме – также орфографическим законам. Так, например, при заимствовании слов и наименований с удвоенным согласным в армянском принимается, как правило, написание с одним согласным» [5, 215].

Әрине, мұндай үрдіс ұлттық ерекшеліктерін сақтауға көп көңіл бөлетін Балтық жағалауындағы эстон, литва, латыш тілдеріне де тән екені түсінікті. Мәселен, К.Гайвянис пен С.Кейнистің мақаласынан литва тілінің осындай ерекшелігін көреміз [6, 93-110].

Сонау 20-30-жылдардағы, кейінгі кеңестік дәуірдегі ұлттық республикалардағы терминологиялық үрдістердің ерекшеліктері қазіргі тәуелсіз ұлттық мемлекеттерде сақталып, жалғасын табуы заңдылық деуге болады. Мерзімді басылымдағы «Как нам

обустроить законотворческий процесс» деп аталатын мақала авторының: «Бізде бекітілген қажетті лексика-терминологиялық қор қалыптаспаған. Бұл тұрғыдан біз Европаны былай қойғанда, қазіргі ТМД, бұрынғы КСРО елдерінен де қалып қойдық. Мәселен, кейбір Балтық жағалауы елдерінде ресми бекітілген терминдер саны 200 мыңға жуықтайды, ал бізде 5 мыңның төңірегінде. Сондықтан бізде жекелеген терминдер әртүрлі аударылады» – деген мәліметін [7], бір жағынан, тарихи тұрғыдан заңды құбылыс дейміз. Аталған фактордың маңыздылығын аталған елдердей бай жазу дәстүрі бар деуге келмейтін ұлттық республикалардың кеңестік дәуірдегі терминологиялық ахуалы да растайды. Нақтырақ айтқанда, терминологиясы кеңестік кезеңде ғана қалыптасу дәуірін басынан кешірген бауырлас қырғыз және түркмен елдерінің терминологиялық жүйесі кеңестік тіл саясатының әсеріне бой алдырып, өз ерекшеліктерін сақтап қала алмағандарын көреміз. Мысалы, түркмен тіліне қатысты мынадай деректі кездестіреміз:

«В период с 1930 по 1940 г. был издан ряд словарей, как общих, так и терминологических, объем которых ограничивался пределами 2000-5000 слов. ... Все эти словари по составу, приему лексикографирования несут на себе отпечаток того времени. Так, например, в «Русско-туркменском словаре военной терминологии» ряд терминов, которые не смогли найти эквивалентного выражения в туркменском языке, переданы описательным путем. Ср. парашют – аэропландан, өзүнигөй бермө күчин саяван (сейчас парашют);

Многие термины, например, адъютант, аэродром, взвод, корпус, танк, сапер, ракета, масштаб, инспектор, составляющие интернациональный фонд русской лексики и не поддающиеся переводу на туркменский язык, включены в словарь в неизменном виде, с сохранением их русского написания» [8, 232].

Сондай-ақ терминологиялық жүйесінің даму ахуалы қазақ тіліне ұқсас қырғыз тіліне қатысты табатынымыз: «В 30 – 40-е годы часть интеллигенции стояла за полное подчинение заимствованных из русского языка терминов фонетическим законам киргизского языка и, в соответствии с этим, за киргизского орфографическое оформление. Так возникли заимствованные термины сыйпыр ‘цифра’, бексил ‘вексель’, исмета ‘смета’, жаарупа ‘Европа’, пуронт ‘фронт’, ыстанса ‘станция’, кемесия ‘комиссия’, кеперетив ‘кооператив’ и мн. др. Сейчас, на основании новых принципов создания терминов, не имеющие точных эквивалентов в киргизском языке термины, употребляются без изменения, в том произношении и написании, в каком они функционируют в русском языке» [9, 161].

Әрине, ұлт тілдерінің өздерінің немесе олардың терминологиясының даму деңгейі тілдік фактор ретінде, ал оларға кеңестік тіл саясатының тигізетін ықпалы сыртқы фактор ретінде жеке қарастырылатыны белгілі. Келесі тарауларда біз оларға жеке-жеке тоқталатын да боламыз. Бұл арада біз тілдік және тілден факторды қазіргі қазақ терминологиясында қалыптасқан көкейкесті мәселелердің маңыздылығын ашып көрсету мақсатында ғана қозғап отырмыз.

Жоғарыда келтірілген деректерден тілдік ахуалды анықтауға ықпал етуші себептердің көбіне бірлікте көрініп, кешенді түрде әсер ететінін байқаймыз. Осындай әртүрлі факторлардың түйісуі өз кезегінде тілдің терминологияның дамуына ықпал ететін басқа да себептердің емес, біз жұмыста қабылдаған терминмен айт-сақ, уақытша факторларды ашып көрсетуге негіз болатынын аңғарамыз. Мәселен, сөз болып отырған белгілі бір тарихи кезеңде тілдік жазу дәстүрі, терминологиясының даму деңгейі барлық халықтарда бірдей болмайтыны түсінікті. Ал осыған қарамастан, сыртқы фактордың әсері біз қарастырып отырған ұлттық республикаларда бірдей болғанын айттық. Бұл жағдайда бірдей сыртқы себеп әсер етіп отырса да, оның салдарының әр елде әртүрлі

көрінуін тек сол елдердің тілдік мүмкіндіктерімен ғана түсіндіруге бола ма деген сұрақ туындайды. Осы тұрғыда БАҚ-та жиі көтеріліп жүрсе де, арнайы зерттеу объектісі бола қоймаған ұлттық мінез, ұлттық психология тәрізді категориялардың сол ұлттың рухани игіліктерін, оның ішінде жазу дәстүрін, сондай-ақ тілді ақпарат алу, қатынас жасау құралы ретінде қалыптастыруға тигізетін ықпалы туралы айту керек болады.

Ұлттың өзіне ғана тән ерекше қасиеттері жайлы жазылған еңбектер аз емес [10; 11; 12; 13]. Ұлттық психология, оның құрамдас элементтері ұлттық мінез, ұлттық темпераментке әсер ететін маңызды бір фактор – әр халықтың қалыптасу тарихы өтетін географиялық ортасы. Оны осы тұрғыдағы алғашқы фактор деуге де болады. Ол жайлы өткен ғасырлардағы ресейлік танымал өнер тарихын зерттеуші П.П. Гнедичке сілтеме жасаумен шектелеміз: «Человек всегда и везде – продукт той страны, где он живет. Природа влияет на людей, образуя в известной форме их общественный строй, направляя их телесную и духовную жизнь по известному пути. Жители морских побережья развиваются скорее, являются более предприимчивыми, чем жители континентальных стран, где кругозор первобытного человека сжат кольцом гор, лиственной декорацией леса. Береговой климат переменчив; над морем часто носятся облака и лют на землю дождем; по берегам меньше растительности, чем внутри материка. Болезненные и лихородочные явления от сырых, холодных ветров заставляют человека заботиться о заготовлении шкурных одежд. Лесной житель прячется под кров от густой листвы и она служит ему естественным шалашом, горный и береговой житель селится в пещерах, выкладывая свое логовище, по примеру птиц, мягкой травой, листьями, мхом и ворослями; более хитрый, чем окружающие его животные, человек – изгоняет их из убежищ и, как мощный узурпатор, занимает их место» [14, 6].

Әрине, ұлттың қалыптасуына әсер ететін тарихи, әлеуметтік, экономикалық, генетикалық факторлардың да маңызы зор. Бірақ бұл арада оларға тоқталып жату артық. Тек зерттеу нысанымызға байланысты мынаны атап көрсете аламыз: бүгінгі қазақ тіл білімінде, оның ішінде терминологияда шешімін таппаған мәселелердің қордаланып қалуының басты себептерінің бірін бір саяси-экономикалық кеңістікте, бір заңдық-құқықтық негізде өмір сүрген бұрынғы КСРО құрамындағы ұлттық республикалардың терминжасам тарихына шолу арқылы да анықтауға болады. Аталған салаға байланысты осы елдер арасындағы ерекшелікті термин жасауға тікелей әсер ететін жазу дәстүрі, лексикалық қор, тілдің зерттелу деңгейі сияқты тілдік фактормен, ал оны өз кезегінде ұлттық психология тәрізді сыртқы қосымша факторлармен тығыз байланыста қарастыру керек екен.

Қазақ терминологиясының шешімін таппаған мәселелерінің көптігі қазақ тілінің шетелдердегі қолданыс аясына, өз қызметін іске асыру мүмкіншілігіне де әсер етеді. Мәселен, Өзбекстанда тұратын қандастарымыздың қазақ тілінде білім алу, қазақ тіліндегі оқулықтармен қамтамасыз етілу қиындықтарының бір ұшы осымен шектесіп жатыр. Бұл мәселенің Өзбекстан тәрізді қазақтар көп шоғырланған Қытай еліне де қатыстылығын мына пікірден аңғарамыз: «Қытай тілінде буындық-мағыналы жазу қолданылады да, қытай иероглифтерінің өзінен оның мағынасы шығып тұрады. Бұл өзге тілге аударуға қолайлы. Оның үстіне қытай тілі өзге тілден атау қабылдағанда, мейлі халықаралық термин болсын, 99 пайызын дерлік өз тіліне аударып қабылдайды. Соған сәйкес қытайша атаулар да, негізінен, қазақ тіліне аударылып қабылданған. Десе де, өкініштісі, олардың ішінде Қытайдан тыс елдердегі қазақтарға түсініксіз атаулар көп кездеседі. Керісінше, Қазақстандағы жасалынған терминдер де қытайдағыларда қолданылмайды. Осылайша, жазу жүйесі ұқсамауынан, екі елдегі қазақтар бір-бірінің басылымын оқи алмауы өз алдына, жасалынып жатқан терминдердің бір нормаға

түспеуі себебінен өзара түсініспейтін. Соның зардабынан қазақ пен қазақ өз тілін тілмаш арқылы ұғынысатын дәрежеге жетті» [15, 50].

Автор орынды ескертіп отырғандай, жазу графикасының әртүрлі болуы салдарынан қалыптасып отырған қиындыққа екі ел арасындағы терминологиялық жұмыстардың өзара үйлесімсіздігі және олардың алдымен қазақ тілінің өз Отанында дұрыс жолға қойылмауы қосылып отыр. Тіпті алғашқы мәселені болашақта бір жазуды екінші түрлі жазуға автоматты ауыстыратын компьютерлік бағдарламалар көмегімен шешуге болады десек, екінші мәселенің одан әлдеқайда ауқымдылығы мен өзектілігін көреміз. Бұл, әсіресе, ғылыми-техникалық терминдер саны үздіксіз артып отыратын заман үрдісіне ілесуімізге байланысты күн тәртібіндегі сұрақтарды дер кезінде шешіп отыруды талап етеді. Бұл үшін ішкі де, сыртқы да факторларды өзара байланыста қарастыру керек. Аталған автордан осыған орай мынадай ойды табамыз: «...Тілдік норманы, жазу мен термин жүйесін қалыптастырып, бүкіл қазақ халқына тарату және оны тұрақтандыру, бір ізге келтіру тек жазба тілдің ғана қолынан келмейді. Оған тілдің қызметін реттеп, белгілі жүйеге келтіріп, заңдастырып отыратын (қазақтар шоғырлы қоныстанған елдердегі) тіл мамандары мен мемлекеттік құзырлы орындардың белсенділігі қажет. Бұл барыста Қазақстан Республикасы ұйымдастырушылық рөл атқаруы тиіс. Өзге елдер сияқты (мәселен, Ресей) шетелдегі қатынастарымыздың тілін «қызғыштай қорымасақ та», сол елдердегі құзырлы орындармен мемлекеттік деңгейде сөйлесіп, қазақ тілі мәселесін халықаралық деңгейде, жалпы ұлттық мүдде тұрғысынан шешуге тырысу керек» [15, 51].

Терминологиялық үрдісті мемлекетаралық реттеу туралы айтқанда, оның бір тілде сөйлейтін ұлт өкілдерінің өзара түсінісуін жеңілдетіп, қарым-қатынастың дамуына ықпал ететіндігінен басқа жағын да ескермеуге болмайды. Бұл екіжақты нәтижелі үдеріс, яғни аталған мақсатта қолға алынатын іс-шаралардың жемістілігіне мәселенің екіжақтылығының өзі септігін тигізеді деуге болады. Бұлай дегенде алдымен өзге мемлекетте қазақ тілі мәселесімен айналысатын құрылымдардың іс-тәжірибесін, жергілікті жердегі қазақ тілінің лексикалық қоры мен сөзжасамдық тәсілдерін пайдалануды айтып отырмыз. Әсіресе, қытай қазақтарының мол мұра-сы, жинаған материал, зерттеулері, тіпті қазақ емес қытай зерттеушілерінің өзінің де мемлекеттік тұрғыдан қазақ тіліне қатысты жүргізген зерттеулерінен хабарсыз, қазіргідей оқшау отыруға болмайды. Бұлар қазақ терминологиясын қалыптастырудың маңызды бір көзі ретінде терминологияны ұлттық бағытта дамытуға қызмет етуге тиіс.

Термин саласында ұзақ жылдар еңбек еткен профессор Б.Қалиев айтқандай: «Мемлекеттік тілдің келелі мәселелерінің бірі – терминология проблемасы. Бұл проблеманы бүгінгі күнгі өмір талабының өзі туғызып отыр. Өйткені мемлекеттік тіл мен терминология мәселесі бір-бірімен тығыз байланыста, бірлікте шешілетін нәрсе.

Терминология проблемасының маңыздылығы, біріншіден, бүгінгі күннің терминологиясын дұрыс жасаумен, оның реттілігімен, тұрақтылығымен, екіншіден, мемлекеттік тілдің ертеңгі күй-жайы мен болашағын қанағаттандыра алатын ахуалымен өлшенуге тиісті.

Олай болса, қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде дамытудың ең басты жолы – оның ғылыми терминдерін жасау, оларды ретке келтіру, жүйеге түсіру және оны қолданысқа ендіру» [16] екені ендігі жерде дау тудырмайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Алпатов В.М. Языковая политика в СССР в 20-30 годы: утопии и реальность (113-

127) // –Восток, 1993. –№5. – С. 175.

[2] Данияров Р.Д. Узбекская терминология. С. 7-28 // Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. – М.: Наука, 1987. –287 с.

[3] Асагова Г.Р. Языковая политика в Узбекистане в XX веке: суть, последствия и уроки: Автореф. канд. филол. наук. – Ташкент, 2004. – 28 с.

[4] Гамбашидзе Р.Б. Грузинская терминология. // Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. –М.: Наука, 1987. –287 с.

[5] Казанчян Л.О. Армянская терминология (196-226) // Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. – М.: Наука. 1987. –287 с.

[6] Гайвянис К., Кейнис С. Литовская терминология (93-110) // Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. –М.: Наука. 1987. –287 с.

[7] Как нам обустроить законотворческий процесс // Юридическая газета. 2002, 16 октября.

[8] Мескутов В., Амансарыев Б. Туркменская терминология // Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. – М.: Наука, 1987. –287 с.

[9] Дуйшеналиева Т., Закирова В. Киргизская терминология. // Развитие терминологии на языках союзных республик СССР. –М.: Наука, 1987. –287 с.

[10] Бурбаев Т. Қазақ халқы менталитетінің қазіргі кезеңдегі даму ерекшеліктері: әлеуметтік философиялық талдау: филос. ғылым. докт. автореф. – Алматы., 2004. – 54 б.

[11] Межрасовые и межнациональные отношения в странах Европы и Америки XIX-XX вв. – М.: Институт всеобщей истории РАН, 1996. – 300 с.

[12] Москалев А.А. Национальное строительство в КНР (80-е годы). –М.: Наука, 1992. –183 с.

[13] Этнический национализм и государственное строительство. –М.: ИВ РАН НА. –432 с.

[14] Гнедич П.П. История искусств (зодчество, живипись, ваяние). –Красноярск: Российский фонд культуры ХТО «Краевед» совместно с ТОО «Интеграл», 1994. – 597 с.

[15] Ғабитханұлы Қ. Шетелдегі қазақтардың термин жасау үрдісі және қазіргі проблемалары // – Астана, 2002. – 20 б.

[16] Қалиұлы Б. Қазақ терминдеріне қамқорлық қажет! (24-27) (Мемтерминкомға ашық хат) // Терминологиялық хабаршы, 2002. – №2.